

**18. Asırdan İki Farklı Babanın Ortak Seslenişi: Nâbî'nin *Hayriyye*'si Çerçevesinde
Robinson Crusoe Romanına Bakmak***

The Common Talk of Two Different Fathers from the 18th Century: Looking at the *Robinson Crusoe* Novel within the Framework of Nâbî's *Hayriyye*

Derya KILIÇKAYA¹

Öz

Aynı yüzyıla ait iki farklı eser olan Nâbî'nin *Hayriyye*'si ile Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe*'su, "orta hâlli" insan olmaya dair nasihatleri ile dikkat çekerler. *Hayriyye*'de, nasihati eden doğrudan şairin kendisi iken *Robinson Crusoe* romanında öğüt veren kişi, Robinson'un babasıdır. Aynı kültür, millet ve dinden gelmelerine rağmen bu babalar, ortak bir noktada buluşmuşlardır. Her iki babanın dilinden orta hâlli/mutavassıt insanın özellikleri dökülür. Bu yazının amacı ise "orta hâllilik" ekseninde babaların bakış açısını değerlendirmek, aralarındaki benzer yönlerin yanı sıra, farklı tarafları da ortaya koymaktır. Yazıda, Nâbî'nin eseri hakkında bilgi verilmiş, *Hayriyye*'nin Türk edebiyatındaki önemine değinilmiştir. Daniel Defoe'nun romanında Robinson'un babasının nasıl yer aldığı belirtildikten sonra, oğluna tavsiyelerinin neler olduğu hakkında bilgiler sunulmuştur. Orta hâlli insanın özellikleri, her iki eserden de örnekler vermek suretiyle değerlendirilmiştir. Metinler orta hâlli insan bakımından değerlendirilmeden önce, Türk okuyucusuna bir fikir verebilmesi adına *Robinson Crusoe* hakkında ayrı bir başlıkta bilgiler verilmiştir. Hasılı bu yazıda *Robinson Crusoe* romanı, özellikle Nâbî'nin eseri çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Hayriyye*, *Robinson Crusoe*, baba, orta hâlli insan, 18. asır

* Bu makaleyi, 11 Nisan 2020'de 22 yaşında koronadan kaybettiğim İTÜ Uçak Mühendisliği son sınıf öğrencisi kardeşim Emircan Kılıçkaya'ya ithaf ediyorum.

¹ Öğr. Gör. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili Bölümü, derya.kilickaya@kocaeli.edu.tr

Abstract

Nâbî's *Hayriyye* and Daniel Defoe's *Robinson Crusoe*, which are two different works from the same century, draw attention with their advice on being a “middle-class” person. In *Hayriyye*, the person giving advice is directly the poet himself, while in *Robinson Crusoe* the person giving advice is Robinson's father. Despite coming from different cultures, nationalities and religions, these fathers met at a common point. The characteristics of the moderate/moderate person are poured out from the tongues of both fathers. The aim of this article is to evaluate the fathers' point of view on the axis of “mildness” and to reveal the different sides as well as the similar aspects between them. In the article, information about Nâbî's work is given and the importance of *Hayriyye* in Turkish literature is mentioned. After mentioning how Robinson's father takes place in Daniel Defoe's novel, information about his recommendations to his son is presented. The characteristics of the average person were evaluated by giving examples from both works. Before the works are evaluated in terms of middle-class people, information about *Robinson Crusoe* will be given in a separate title in order to give an idea to the Turkish reader. In short, in this article, the *Robinson Crusoe* novel has been tried to be discussed, especially within the framework of Nâbî's work.

Keywords: *Hayriyye*, *Robinson Crusoe*, father, middle-class man, 18th century

Giriş

Bu yazıda, büyük bir girişim kitabı olarak kabul edilen ve kendi başının çaresine bakabilen başkişisi ile dikkatleri çeken *Robinson Crusoe* romanı, Nâbî'nin *Hayriyye*'si çerçevesinde değerlendirilecektir. Robinson Crusoe'nun babası ile şair Nâbî arasındaki benzerliği çeşitli söyleşilerinde vurgulayan ilk kişi ise edebiyatla yakından ilgilenen bir iktisatçı olan Mustafa Özel'dir. Mustafa Özel'in söyleşilerinde dile getirdiği bu münasebet, yazının yazılması noktasında fikir vermiştir.

Mahmut Kaplan'ın hazırladığı *Hayriyye*, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2019'da yayımlanmıştır. Nâbî'nin, oğlu Ebu'l-Hayr Mehmet Çelebi için 1701'de yazdığı eser, nasihatname türünün Türk edebiyatındaki en bilinen örneklerindedir. Osmanlı Devleti'nin bütün kurumlarıyla çöküşe doğru hızla gitmesinden ıstırap duyan Nâbî, kendisine düşen görevi yerine getirmek amacıyla, oğlu Ebulhayr'ın şahsında devrinin gençlerini uyarmak için bu eseri kaleme almıştır. Metnin beyit sayısı 1660'tır. Fe'îlâtün/Fe'îlâtün/Fe'îlün vezniyle yazılmış olan eserin konu başlıkları da manzum olup aynı vezinledir. *Hayriyye*, otuz beş bölümden meydana gelir. Eser, çağının olumsuz şartları dolayısıyla pasif ve rahat bir şehir hayatını seçmek zorunda kalan insan tipini anlatır. Nâbî'nin nasihatı, çağının şartlarından etkilenen bir nasihattir. *Hayriyye*'de politik, idari ve toplumsal bozukluklar karşısında insana, huzurlu bir hayat için neler yapması gerektiği anlatılır. Mahmut Kaplan'a göre önerilen bu insan tipi, 18. asrın başında Osmanlı Devleti'nin çöküşe doğru gitmiş olduğu göz önüne alınarak okunmalıdır.

Edebiyatla çok az ilgilenen ve edebiyata dair kale alınabilecek hiçbir şey söylememiş yegâne büyük yazar (Watt, 2022, s. 80) Daniel Defoe'nun babası, mum imalatçısı James Foe'dur ve onursal (De-) ekini, soyadına 1690'larda kendisi eklemiştir. Defoe'nun ailesi, Protestanlığın bir parçası, Kalvinist bir sistem olan Presbiteryen mezhebine mensup dinî muhaliflerdir. Defoe'nun, gençliğinde bu türden dinî muhaliflerin önde gelen temsilcisi Samuel Annesley'in sıkı bir hayranı ve sürekli dinleyicisi olduğu bilinmektedir (Watt, 2016, s. 202). Böyle bir bakış açısına sahip yazar Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe* romanı, 1719'da yayımlanmış bir eserdir. Eser, aslında üç kitaptan oluşur. İlk kitap *Yorklu Denizci Robinson Crusoe'nun Yaşamı ve Olağanüstü Şaşırtıcı Serüvenleri* adını taşır. Defoe, aynı yıl içinde ikinci kitap olan *Robinson Crusoe'nun Yeni Serüvenleri*'ni yayımlar. Ertesi yıl ise üçüncü kitap olan *Robinson Crusoe'nun Yaşamı ve Olağanüstü Serüvenleri Boyunca Ciddi Düşünceleri* adlı eseri çıkar. Roman, Defoe'nun eserleri arasında 412 numarada yer alır. İngiliz edebiyat eleştirmeni Ian Watt'a göre Defoe, piyasa yazarı olmamakla beraber bol bol yazan bir kimsedir. *Robinson*

Crusoe, onun 1719 yılında çıkardığı on altı yayından sadece bir tanesidir: “Defoe’nun eserleriyle ilgili John Robert Moore’un kaynakçasında 548 farklı cilt listelenmiştir; *Robinson Crusoe*’nun ilk cildi 412 numaradadır” (Watt, 2016, s. 190). Robinson Crusoe, denize ve yabancı diyarlara derin tutkusu olan maceracı bir gençtir. Buna karşılık, babası ona dengesi olan bir hayatı ve her zaman toplumsal sınıfların ortasında olmayı önerir. Crusoe’nun babasına göre, rahat olabilmek için en iyi yol, orta yoldur:

Robinson Crusoe denize ve yabancı diyarlara derin tutkusu olan bir maceraperest gençtir. Buna karşılık babası ona dengeli bir hayatı ve hep toplumsal sınıfların en ortasında konumlanmayı önerir. Babasına göre krallık da yoksulluk da iyi değildir, orta konumda olmak (middle station of life) idealdir. Crusoe, başta babasını üzmemek için arzularını bastırır da sonunda yüreğinin sesini dinleyerek denizlere açılır. Babası ona, sözüne itaat etmemesi durumunda yeryüzündeki gelmiş geçmiş en sefil varlığa [the miserablest wretch that was ever born] dönüşeceğini söylemiştir. Crusoe bunun aslında bir nevi kehanet olduğunu, başına gelen sayısız trajedi sonucunda acı bir biçimde, aheste aheste kavrayacaktır. (Güven, 2018, ss. 141-142)

Her iki eserde de babalar, oğullarına hayata dair nasihat verirken bu “orta” yoldan bahsetmişlerdir. Her iki babanın öğütleri değerlendirildiğinde nasihatlerinde, orta hâlli insanın özelliklerini açıkladıkları görülür. Bu açıklamalar benzer olmakla birlikte, iki başka kültür, millet ve dinden gelen bu babaların bakış açılarında farklılıklar da vardır. Yazıda, her iki babanın gözünden orta hâlli insanın özellikleri ve dolayısıyla babaların düşünce benzerlikleri ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu yapılırken eserlerin edebî/kurmaca olduğu göz önünde bulundurulmakla beraber, konu gerçek hayatla da bağdaştırılarak işlenecektir.

Metinler orta hâlli insan bakımından değerlendirilmeden önce, Türk okuyucusuna bir fikir verebilmesi adına *Robinson Crusoe* hakkında geniş bilgi verilecektir. Bilhassa, Daniel Defoe ve *Robinson Crusoe* söz konusu olduğunda 20. yüzyılın akla gelen ilk edebiyat eleştirmeni olan Ian Watt’ın incelemelerinden faydalanılacaktır.

***Robinson Crusoe* Hakkında**

Eserde olaylar, 17. asırda geçer. Romanın başkişisi olan ve dünyayı gezme hayalleri olan Robinson’a, kitabın başında babasının ettiği nasihatler dikkat çekmektedir. Yapıtta anlatıcı, babası hakkında şu bilgileri verir: “Babam, ilkin Hull’da yerleşmiş Bremenli bir yabancıydı. Alım satımla büyük bir kazanç sağlamış, sonra işini bırakarak York’ta yerleşmiş, o çevrenin en iyi ailelerinden Robinsonların kızı olan annemle evlenmişti” (Defoe, 2021, s. 19). Baba, çağının olumsuz koşullarının farkındadır. Bu yüzden, o da Nâbî gibi oğluna pasif ve rahat bir hayatı önerir. İngiltere’de yaşayan baba, etraftaki tehlikelerden endişelenmektedir. Bir tarafta, aşağı tabaka diye nitelendirdiği insanların güçlüklerle, sıkıntılarla ve yorgunluklarla geçen, büyük yükler altında ezilen hayatları vardır. Oğlu böyle bir hayatı seçmemelidir. Diğer tarafta ise

18. Asırdan İki Farklı Babanın Ortak Seslenişi: Nâbî'nin *Hayriyye*'si Çerçevesinde *Robinson Crusoe* Romanına Bakmak

The Common Talk of Two Different Fathers from the 18th Century: Looking at the *Robinson Crusoe* Novel within the Framework of Nâbî's *Hayriyye*

yüksek tabaka diye ifade ettiği insanların kibri, tantanası ve açgözlülüğü vardır. Baba, oğlunun bu kesimden de olmasını arzulamaz.

Eserde baba, her ne kadar oğluna kibirli olmamayı öğütse de Ian Watt'a göre popüler bir mit olan Robinson Crusoe karakteri, kibrin vücut bulmuş bir hâli olarak okuyucunun karşısına çıkar (Watt, 2016, s. xii). Öyle ki ıssız adada tek başına yaşarken Crusoe, bir taraftan kibirli olmadığını söylerken diğer taraftan da farkında olmadan kibirlenmektedir:

En başta, burada dünyanın bütün bayağılıklarından uzak bulunuyordum. Ne ten tutkusu duyuyordum ne göz tutkusu; yaşayışım kibirli olacak durumum da yoktu. İstek duyabileceğim hiçbir şey yoktu; çünkü şu durumumda beni hoşnut edebilecek her şeyim vardı. Kocaman bir yerim yurdum vardı; gönlüm dilese kendime sahibi olduğum bütün bu yerlerin kralı ya da imparatoru diyebilirdim. Karşımda benimle boy ölçüşmeye yeltenecek hiç kimse yoktu. (Defoe, 2021, s. 149)

Aynı zamanda *Robinson Crusoe*, ekonomik bireyci bir kişilik arz eder. Defoe, bir anlamda ekonomik bireyciliğin kahramanını edebiyat sahnesine sürmüştür:

Felsefi açıdan on yedinci yüzyıl İngiliz ampiristleriyle birçok ortak yöne sahip olan Defoe, bireyciliğin çeşitli yönlerini kendisinden önceki yazarların hepsinden daha eksiksiz bir biçimde dile getirmiştir ve onun eserleri bireyciliğin çeşitli biçimleri ile romanın yükselişi arasındaki bağlantıyı eşsiz bir şekilde ortaya koyar. Bu bağlantının en açık ve ayrıntılı olarak gösterildiği eser, yazarın ilk romanı olan *Robinson Crusoe*'dur. (Watt, 2022, s. 71)

Romandaki epeyce ayrıntılı betimlemeler şu şekilde açıklanabilir: O zamanın okurlarının ilgisini ayrıntılı tasvirler çekmektedir. Mesela, ekmek yapmanın betimlemesinin bile sayfalarca sürdüğü eser, o dönemde çoğu kadının artık ekmek pişirmediği, fırınlardan faydalandığı göz önüne alınırsa anlamlı hâle gelir. İnsanlar yapmadıkları, uğraşmadıkları bir şeyin ayrıntısı ile karşılaştıklarında hâliyle onunla ilgilenir ve onu merak ederler. Bu yüzden *Robinson Crusoe* sıradan insanın günlük faaliyetlerinin, edebî ilginin merkezine konduğu ilk kurmaca anlatı olması dolayısıyla ilk roman olarak da kabul edilir (Watt, 2022, s. 84). Ekonomik olmayan tüm bireysel başarılar ve zevkler *Robinson Crusoe* için ikinci plandadır. Ekonomi dışı faktörler değersizdir. Evini ve ailesini terk etmesinin altında da onun bir “ekonomik insan” olması yatar. Kapitalizmin beraberinde getirdiği ekonomik alandaki uzmanlaşma da o dönemde eseri okurun gözünde çekici kılmıştır (Watt, 2022, s. 81). Crusoe'nun yalnızlığı, rekabet yokluğu anlamına gelir. Bu ise bireycilik ve benlikle eş değerlidir. Crusoe'nun kişiliği, benlik sevgisi üzerine kuruludur ve bu sevgi, eserin her yerine sirayet etmiştir. Onun bahtının güzelliği, okuyucuyu şaşırtacak derecededir. Ne olursa olsun kendi çıkarı için, yine kendisine hizmet edecek insanları bulan Crusoe, Watt'a göre Defoe'nun bir yansımasıdır. Defoe, kendi benmerkezciliği yüzünden, kahramanını da bu kadar bahtlı kılar (2016, s. 218). Eserde, benmerkezci bir soğukkanlılık vardır.

Nâbî'nin eserinin gerçek hayatla bağlantısı ortadadır. Anlatısının bütününi sanki gerçek bir fiziki çevrede geçiyormuş gibi tasarlayan ilk İngiliz yazar Defoe ise (Watt, 2022, s. 29), bu anlamda iki arada kalmıştır. Esasen Defoe'nun kendisine göre eser, kesinlikle tarihsel bakımdan bir gerçek diye kabul edilmelidir. Defoe, bu konu üzerinde durmuş ve eseri kurmaca değilmiş gibi davranmıştır (Watt, 2016, s. 192). Eserin ilham kaynağı olduğu düşünülen kişi, İskoçyalı denizci Alexander Selkirk'tür. O, bir anlamda Crusoe'nun ete kemiğe bürünmüş hâli yani gerçeğidir. Bu denizci, hakikaten ıssız bir adada dört yıl yaşadıkdan sonra 1709'da kurtarılır. Hikâyesi, o dönemde geniş kesimlerce bilinmektedir. Buna rağmen Defoe, eserde ona atıfta bulunmaz. Eserin uydurma olmadığını ise ön sözde şöyle belirtir:

Yayımcı bu öykünü düpedüz gerçekleri aktardığı inancındadır. Uydurma izlenimi verecek hiçbir şey yoktur burada: Uydurmadır diyen varsa- böyle şeyler söyleniyor çünkü-, okurun eğlendirilmesi ya da eğitilmesi yönünden, bununla yitirilen hiçbir şey olmayacaktır. Bundan dolayı yayımcı, bu öyküyü yayımlamakla dünyaya büyük bir hizmette bulunduğu kanısındadır. (Defoe, 2021, s. 15)

Defoe, üçüncü kitap olan *Ciddi Düşünceler*'de ön sözü Robinson Crusoe'ya yazdırmıştır. Bu ön sözde Crusoe, bu kitaplara konu olan adamın sağ ve gayet tanınan biri olduğunu söyler. Bu cümleden yola çıkan Watt, değerlendirmede bir gerçeklik payı olduğunu düşünür: "Defoe düşüncelerimizi kesinlikle bulandırır; fakat 'o adam sağ ve gayet tanınıyor' diyen Crusoe'nun bu değerlendirmesinde bir gerçeklik payı olduğunu varsaymak hakkımız; o adam Defoe'dur ve Defoe da bir bakıma Robinson Crusoe'nun kendisidir" (Watt, 2016, s. 193). Görüldüğü gibi eserin ön sözünde, Robinson Crusoe'nun simgelediği bu kişinin aslen Defoe olduğu, alegorik olarak onun yaşamının resmedildiği ima edilir (Watt, 2022, s. 103). Robinson Crusoe karakteri, gerçek bir tarihî kişilik olarak görülemese bile, ona sadece bir kurmaca kişiden ibaretmiş gibi yaklaşmak da yine yanlış olacaktır. Hasılı *Robinson Crusoe*, bu yönüyle gerçek ile kurmaca arasında kalmış mitsel bir masal gibidir. Bütünüyle gerçek, tarihî bir kişilik olmasa da okur, bu kişiye hakiki bir varoluş bahşeder.

Anne ve babası Robinson'un evden ayrılmaması, bir işe girmesi için çok çaba sarf ederler. O, bütün bunlara dirençle karşı koyar. Kısacası o, hayata babaya isyanla atılmıştır. Baba, kendisine geleneksel orta hâlli, risksiz bir hayatı önerir, alt ve üst tabakaların genelde yıkıma uğradıklarına işaret eder. Babasına kulak vermeyen Crusoe, bir gün uğursuz bir saatte yola çıkar (Özel, 2020, s. 55). 1 Eylül 1651'de, evden bir gemiye binmek suretiyle kaçtığı ilk gün, babasının bahsini ettiği "uğursuzluklar" ile karşılaşır ve hemen pişman olur. Gemi, bir fırtınaya yakalanır. Robinson, ölüm korkusu ile baş başa kalır. Watt'a göre Robinson'un hâli, nedamet getiren gerçek bir mirasyedinin hâline benzemektedir (2016, s. 185). Hayatta kalırsa doğruca babasının evine dönmeye karar verir:

18. Asırdan İki Farklı Babanın Ortak Seslenişi: Nâbî'nin Hayriyye'si Çerçevesinde *Robinson Crusoe* Romanına Bakmak

The Common Talk of Two Different Fathers from the 18th Century: Looking at the *Robinson Crusoe* Novel within the Framework of Nâbî's *Hayriyye*

Babamın evini, üstüme düşen ödevleri bırakıp kaçışımın Tanrı'nın gücüne gitmiş olduğunu kara kara düşünmeye başladım; ailemin bütün o güzel öğütleri, babamın gözyaşları, annemin yalvarıp yakarmaları kafamda, daha şimdiki gibi katılmış olan gönlümde, birer birer canlanarak hem Tanrı'ya hem de babama karşı ödevlerini yapmadığım için beni suçlandırıyor, eziyordu. (...) Ölüm korkusuyla dolu bu düşünceler içinde, Tanrı bana acır da bir kez olsun canımı bağışlar, ayağımı karaya basarsam doğru babamın evine dönüp yaşadığım sürece bir daha hiç gemiye binmeyeceğime; babamın öğütlerini tutarak kendimi böyle tehlikelere atmayacağıma söz veriyor, yeminler ediyordum. Şimdi babamın orta bir yaşayış konusundaki gözlemlerinin doğruluğunu açıkça görüyorum; onun ne kolay ne de rahat yaşamış olduğunu ne denizin fırtınalarıyla ne karanın çetinlikleriyle karşılaşmadığını düşünüyorum; ettiğine pişman olan gerçek bir hayırsız oğul gibi babamın yanına dönmeyi tasarlıyordum. (Defoe, 2021, ss. 24- 25)

Üstelik çıktığı bu yolculukta kendisine öğüt veren babası gibi, bir arkadaşının pederi de Robinson'a aynı doğrultuda nasihatler etmiştir:

Bununla birlikte, sonradan benimle büyük bir ağırbaşlılıkla konuştu, hemen babamın yanına dönmemi, Tanrı'nın öfkesini üzerine çekerek kendi yıkımına yol açmamamı öğütledi; Tanrı'nın benden yana olmadığını apaçık görmem gerektiğini söyledi. 'Delikanlı' dedi, 'şunu bilesin ki, geri dönmezsen babanın sözleri en sonunda gerçekleşecek, gittiğin her yerde uğursuzluktan, umut kırıklığından başka bir şey bulamayacaksın. (Defoe, 2021, s. 32)

Sonuç olarak babası, onu tehlikelere atılmama konusunda uyardığı hâlde Robinson, onun sözünü dinlememiştir. Robinson, yaşadığı tüm maceraların nihayetinde, bir Portekiz gemisine biner ve bu gemiyle Brezilya'ya gider. Crusoe orada elinde ne varsa satarak şeker ve tütün yetiştirmek için toprak satın alır. Ancak Watt'a göre o, babasının övdüğü "orta yaşayış" a ancak ulaşabilmiş olmaktan hiç memnun değildir. Çünkü fazlasıyla yalnızdır (Watt, 2016, s. 185). İçinde bulunduğu duruma baktıkça kara kara düşünmeye başlar: "Yeni komşumdan başka, ara sıra bir çift söz edecek hiç kimse yoktu; bütün işimi kendi ellerimle yapmak zorundaydım; ıssız bir adaya atılmış, herkesten uzak bir adam gibi yaşadığımı düşünüyordum" (Defoe, 2021, s. 54). Robinson'un, romanın giriş kısmında (ilk 45-50 sayfa) yaşadıkları göz önüne alınırsa babasının gözlem ve düşüncelerinde haklı ve gerçekçi olduğu ortaya çıkar. Romanın giriş kısmındaki ana vurgu, Crusoe'nun "saçma sapan" eğilimleri ile Tanrı'ya ve babasına karşı işlediği günahların cezasını çekmesi üzerinedir (Watt, 2016, s. 186). Romanın ileriki sayfalarında Crusoe, bu sefer hakikaten ıssız bir adaya düştüğünde ve sıtma nöbeti geçirdiğinde aynı pişmanlığı bir daha yaşayacak ve babasının öğütlerini hatırlayacaktır:

Bu sırada, babamın bu serüvenin başında anlattığım güzel öğütleri, bu çılgınca adıma atacak olursam Tanrı'nın benden yüz çevireceğini, ileride de öğütlerini hatırlayacağım durumlarla karşılaşacağımı, ama o zaman iş işten geçmiş olacağını, beni hiç kimsenin kurtaramayacağını çok önceden belirten sözleri aklıma geldi. 'İşte' dedim yüksek sesle, 'babacığımın dedikleri doğru çıktı; Tanrı'nın cezasına uğradım, ne sesimi işitecek ne de yardımına gelecek bir kimse var. Beni gözeten, mutlu olabileceğim kolay bir yaşam düzeni içine koyan Tanrı'nın buyruğunu dinlemedim; bu yaşamın değerini ne kendim gördüm ne de anamın babamın sözlerinden öğrendim. Çılgınlığımla onları gözyaşları içinde bıraktım, şimdi de bu çılgınlığın sonuçlarından dolayı kendim gözyaşı döküyorum. (Defoe, 2021, s. 110)

Ancak zaman geçip de köle olarak kullandığı Cuma ile adada yaşamaya başlayınca mutluluk denen şeyi tam anlamıyla yaşadığını fark eder. Hiçbir şey babasının düşündüğü gibi olmamıştır. Crusoe, mutlu olduğunu şöyle iddia eder: “Geri kalan bütün günlerimi de böyle sevinç içinde geçirdim; Cuma ile aramızda saatlerce süren konuşmalar, ayın altındaki evrende tam bir mutluluk diye bir şey varsa, birlikte yaşadığımız üç yılın tam bir mutluluk içinde geçmesine yardım etti” (Defoe, 2021, s. 243). Cuma’nın ortaya çıkışı, Crusoe’yu sevindirir. Ancak o, artık dinlenebileceği için değil, üretimi genişletebileceği için sevinçlidir.

Crusoe adaya düştüğü ilk aylarda, bilhassa sıtma hastalığı ile mücadele ederken Tanrı’ya dua etme ihtiyacı duyar ve bütün yaşayışı boyunca Tanrı’ya gerçek anlamıyla ilk yakarışının bu olduğunu söyler. Ancak Watt, Crusoe’nun bu söylemine şüpheyle yaklaşır. *Robinson Crusoe* eserinin dinî yönünü anlatırken onun sadece pazardan pazara dindar olduğunu vurgular. Crusoe’nun dinî inancının davranışları üzerindeki etkisi, şaşırtıcı derecede azdır. Defoe, romanı yazdığı dönemde düşüncelerinde gerçekleşen büyük orandaki sekülerleşmeyi, eserine de yansıtmıştır (Watt, 2016, s. 202). Hasılı eleştirmene göre Crusoe’nun dini, Protestanlıktaki merkezî anlayış uyarınca bireycidir. Protestanlıkta, bir varlık olan bireyin “benlik” bilincini yükseltme eğilimi vardır. Zaten Defoe’nun kendisi, bir Protestanlık öğretisi olan Püritenliğe de mensuptur. Watt, eser ve yazarının Protestanlığın özel bir kolu olan Kalvenizm ile de ilgili olduğunu belirtir: “Kurmaca edebiyat tarihinde ilk kez, zihinsel ve manevi yaşamını günbegün okurla paylaşan bir kahramanın ortaya çıkmasında Kalvenci içebakış öğretisi kalıntılarının rol oynadığı görülmektedir” (2022, s. 87). Bu yüzden Defoe’nun Robinson Crusoe’yu evrensel temsilci olarak sunması, Püritenliğin eşitlik eğilimiyle ilgilidir.

Crusoe, aynı zamanda maddecidir. Çünkü o, en makul bulduğu din düşüncelerini bile en önemsiz maddi ayrıntılardan bahsedermiş gibi ele alır. Karl Marx’a göre de Crusoe, dua etmeyi bir tür dinlenme etkinliği olarak görmektedir (Watt, 2016, s. 229). Nâbî’nin eserinde ise modernizmin ortaya çıkardığı bireyciliğe tepkinin olmadığı görülür. Bu, tabii bir şeydir. Nâbî’nin içinde bulunduğu zihniyet dünyası, böyle bir şey yapmasına elverişli değildir. Robinson Crusoe’da ise bireyciliğe tepki değil, bireyciliğin kendisi vardır. Üstelik Crusoe’nun evi terk etmesini bir ihlal olarak değerlendiren fazla okur da yoktur (Watt, 2016, s. 211). Çünkü o dönemde başlayan bireycilik, artık tüm dünyaya sirayet etmiştir. Bugün, kişinin baba evini terk etmesi, normal bir şey olarak kabul edilmektedir.

Robinson Crusoe, tüm yaptıklarının karşılığında bir ceza görmez. Her ne kadar babası, onu Tanrı’nın cezalandıracağını ve çok cefa çekeceğini söylese de Watt’ın belirttiği gibi okur,

bu konuda ikna olmaz (2016, s. 212). Gerçek bir ceza almadığı gibi, bu olaydan da epey kârlı çıkar. Sonuç olarak Crusoe, özenilecek bir hayat elde etmek için çok çalışır ve sonunda da dilediği gibi zengin bir adam olur. Crusoe'nun tek gayesi kâr, mıntıkası da tüm dünyadır (Watt, 2022, s. 76). O, ticaret işindeki kârın büyüklüğünü anladığı için, bir başka kazançlı yolculuğa daha yelken açacak ve böylelikle *Robinson Crusoe*'nun *Yeni Serüvenleri* adlı ikinci kitap ortaya çıkacaktır.

Nâbî ve Robinson Crusoe'nun Babasına Göre Orta Hâlli/Mutavassıt İnsanın Özellikleri

Hayriyye'de baba; bilge bir kişi, tecrübeli bir üst düzey yönetici kimliği ile şairin kendisidir. Oğluna hitap ederken kullandığı sevgi ve şefkat dolu sözler dikkat çeker (Kaplan, 2012, s. 32). *Robinson Crusoe*'da ise baba, sadece romanın başında görünür. O da oğlu tarafından bilgili ve ölçülü bir kimse olarak tanıtılır: “Bilgili, ölçülü bir adam olan babam, benim bu tasarımı sezerek çok güzel, ağırbaşlı uyarılar yaptı. Bir sabah, çekmekte olduğu damla hastalığından dolayı hiç çıkamadığı odasına çağırarak bu konuda candan öğütler verdi” (Defoe, 2021, s. 20). Mehmet Kaplan, Nâbî'nin eserinde oğluna örnek olarak sunduğu insana “orta insan” tipi adını vermiştir (1961, ss. 25-44). Kaplan, makalesinde Nâbî'nin ortaya koyduğu bu tipi olumsuz anlamda eleştirir. Başka araştırmacıların da yapılan bu yoruma ve olumsuz eleştiriye katıldıkları görülür.² Ancak, zaman içerisinde Mehmet Kaplan ve onun gibi düşünenlerin ortaya koyduğu bu tenkidin, doğru olmadığı sonucuna varılmıştır. Mahmut Kaplan, bu hususta şöyle der:

Hayriyye ve mesnevîde özellikleri belirtilen insan tipi hakkında yapılan eleştirilerde görüldüğü üzere bu örneğin önde gelen özelliği, dindar, İslâm ahlâkını hayat prensibi yapmış bir insan olmasının yanında çağının olumsuz şartlarından etkilenecek pasif ve rahat bir şehir hayatını seçmiş bulunmasıdır. Yukarıya alınan eleştirilerde Nâbî'nin oğluna gösterdiği örnek tip hakkında isabetsiz ve abartılmış değerlendirmeler bulunmaktadır. (Kaplan, 2019, s. 12)

Nâbî'nin eserinde tartışmalı konulardan kaçınan, kişisel rahatına düşkün şeklinde yanlış algılanan orta insan tipini idealleştirdiği, toplumsal olaylar karşısında edilgin, kötümser ve ilgisiz kaldığı iddia edilmişse de son yıllarda yapılan araştırmalar, onun devrindeki bozuklukları görüp eleştirdiğini, bunların sebepleri ve çözüm yolları üzerinde hassasiyetle durduğunu ortaya koymuştur (Kurnaz, 2009, s. 67). Kısacası, eserde açıklanan orta hâlli insan tipi, yanlış anlaşılmıştır.³ Esasen Nâbî oğluna, orta sınıf adı verilen tabakaya ait olmasını öğütlemektedir.

² Geniş bilgi için bk. Hasan Fahri Dural, “*Hayriyye*-i Nâbî Üzerine Yapılan Çalışmalar”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1, Aralık 2020.

³ “*Hayriyye*'de ortaya koyulan orta hâlli insan tipinin bazı makalelerde eleştirildiği görülmektedir. Onun rahatına düşkün, pasif ve nemelâzımcı bir insan tipini arzuladığı söylenmektedir. Nâbî'nin içinde bulunduğu zihniyet dünyasının ona çizdiği düşünce ufkunu yok sayarak, modernizmin ortaya çıkardığı birey tepkisini ondan beklemek haksızlıktır. O, oğluna içinde bulunduğu

Orta sınıf, bir toplumda memur, esnaf ve benzerinin oluşturduğu, zenginle fakir arasındaki kesime yani toplumun orta hâlli tabakasına denir. Bu sınıftakiler, durup dururken başlarını derde sokmayan, vali ve kadı gibi üst tabakadan kimselerle de düşüp kalkmayan orta hâlli insanlardır. Bu yüzden, Nâbî'nin niteliklerini belirttiği tip, “orta insan tipi” diye isimlendirilmiştir (Kaplan, 2009, s. 294). Robinson Crusoe'nun babası, üç oğul sahibidir ve bunlardan birini İspanyollara karşı verilen Dunkirk Savaşı'nda kaybetmiştir. Zamanında, bu savaşta hayatını kaybeden oğluna da öğütler vermiş, ancak kendisinin belirttiğine göre o, bu nasihatleri dinlemediği için vefat etmiştir. Baba, Robinson'a nasihat verirken kardeşinin hatasını hatırlatma ihtiyacı duyar: “. . . büyük kardeşimi göz önüne getirmemi, zamanında ona da Felemenk savaşlarına gitmemesi için aynı öğütleri verdiğini” söyler (Defoe, 2021, s. 22). O da Nâbî gibi, çağının olumsuz şartlarını göz önüne alarak ve artık elinde kalan iki oğlundan biri olan Robinson'a, rahat ve mutlu bir yaşayışı önermiştir. Bu yaşayışa sahip olabilmenin en önemli şartı ise “orta”da olmaktır. Robinson Crusoe'nun babasının oğluna ettiği nasihatlerin içerisinde pek çok yerde, bu “orta” kelimesini çeşitli şekillerde kullandığı görülür: “‘orta durum’, ‘ortasında’, ‘orta yaşayış’, ‘orta tabaka’, ‘orta bir yaşayış süren insanlar’” (Defoe, 2021, ss. 20-21). Robinson Crusoe'nun babasının “orta” kelimesiyle kastettiği, Nâbî'ninki ile aynıdır. O da oğluna, aşağı tabaka ile üst tabaka arasında kalan, orta hâlli insanlardan olmayı öğütlemiştir.

Radikal ve geleneksel bir anlayışa sahip evin reisi baba, oğluna kendi evinde bir devlet okulunun verebileceği kadar nitelikli bir eğitim verir. Oğlunun hukukçu olmasını tasarlar: “Çok yaşlı olan babam, beni evde elinden geldiğince yetiştirmiş, bölgemizdeki okulların verebileceği ölçüde bir bilgiyle donatmış, hukukçu olmamı tasarlamıştı” (Defoe, 2021, ss. 19-20). Ancak Robinson Crusoe, denizlerde dolaşmayı istemektedir. Baba, oğlunun bu isteğine bir anlam veremez: “Kolayca iş alanına atılarak daha da varlıklı bir kimse olabilecek, rahat, mutlu bir yaşayışa erişebilecek durumdayken baba evini, öz yurdu bırakmamın, başıboş dolaşma isteğinden başka ne gibi bir nedeni olabileceğini” sorar (Defoe, 2021, s. 20). Crusoe'nun babası, oğlunun başıboş dolaşma isteğinin felakete sonuçlanacağını belagatle ve gönülden inanarak söyler (Watt, 2016, s. 183). Nâbî ise eserinde birçok mesleğin sakıncalarını belirtirken “divan hocalığı”nı ön plana çıkarır. İslam hukuku anlamına gelen fikhî ise oğluna tavsiye etmez, bilmesini ancak uygulamamasını diler. Oğlunun, bu ilmin sadece ibadet bahsiyle ilgilenmesini ister, mahkeme ve dava kısmına ilgi göstermesini istemez. Haksızlık ederek günaha

toplumun zihniyeti çerçevesinde nasihat etmektedir. Aksine, kendinden önceki nasihatnâmelerde olmayan tespitler ve eleştirileri, onun yanlışa karşı duyarsız olmadığını, pasif ve nemelâzımcı bir anlayışta bulunmadığını ispatlamaktadır” (Dural, 2020, s. 154).

18. Asırdan İki Farklı Babanın Ortak Seslenişi: Nâbî'nin *Hayriyye*'si Çerçevesinde *Robinson Crusoe* Romanına Bakmak

The Common Talk of Two Different Fathers from the 18th Century: Looking at the *Robinson Crusoe* Novel within the Framework of Nâbî's *Hayriyye*

girmesinden korkar (Nâbî, 2017, s. 75). Hâkimlik yapmamasını ve fetva makamına talip olmamasını diler:

Fıkhdan eyle 'ibâdâta nazar
Eyleme semt-i da'âvîye güzer (b. 325)⁴

Olma Allâh'ı severseñ kat'â
Tâlib-i râh-ı kazâ vü fetvâ (b. 1240)

İncizâb üzre ise mansıba cân
Hak vire olasın ehl-i dîvân. (b. 1385)

Divan hocalığını tavsiye ederken âyanlığa ise olumsuz baktığını belirtir. Âyan olduğu takdirde üst tabaka ile görüşmek durumunda kalacaktır. Bu yüzden Nâbî, oğlunun “evsatu'n-nâs” olmasını ister. “Evsat”, orta derecede olan demekken “evsatu'n-nâs”, insanların orta hâlde bulunana anlamına gelir. Oğlundan, orta hâlli bir vatandaş olmasını diler:

İtme a'yânlığa zinhâr heves
Evsatu'n-nâs ol o devlet saña bes (b. 745).

Yüksek tabakanın hayatını, ahlaka aykırı ve tehlikeli, halk tabakasının hayatını ise emniyetsiz ve zahmetli bulan Nâbî, “orta tabaka”da kalmayı tercih eder. Ona göre, gerçekte taşra ve kenar halkının ne olduğunu, ancak İstanbul'u görmüş olanlar anlar. Oğlunun ömrünün lalâk ile geçmemesini, halktan kendini korumasını ve gizlemesini ister (Nâbî, 2017, s. 171).

Olduğın halk-ı kenârın alçak
Gören İstanbul'ı añlar ancak (b. 433)

İtmesün 'ömr güzer lalâk ile
Halkdan kendüñ ugurla sakla (b. 839)

Nâbî'nin, oğlunu neden halk tabakasından uzak tutmak istediği, Savaş Ş. Barkçin'in yaptığı şu teşbih vasıtasıyla anlaşılabilir: İnsanlar, sevdiklerine doğru çekilirler. İnsan, güzel öz sulara doğru uçan bal arıları gibi bir araya gelen varlıklardır. Sevdiklerinin, kıymetli ve parlak gördüklerinin etrafına toplanırlar. Ama genelde halk, yani çoğunluk çok güzel şeylerin etrafında toplanmaz. Toplumun azınlığı güzel şeylerin başına üşüşür. Bu anlamda, insanların bir kısmı ise sineklere benzer. Sineğin başına toplandığı şey ise başkadır. Sineğin dışında, bir de temiz

⁴ Makaledeki tüm beyitler, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2019'da yayımlanan, Mahmut Kaplan'ın hazırladığı *Hayriyye*'den alınmıştır.

öz sularına gidip bal ikram eden bal arıları vardır. Onlar da bir şeyin başına toplanırlar, ama onların üşüşükleri ile sineklerinki aynı şeyler değildir. Bu yüzden, kalabalığı takip etmek veya bir şeyin moda olması tehlikeli bir şeydir (Barkçin, 2022). Böyle düşünüldüğünde, Nâbî'nin neden oğluna halk tabakasından uzak kalmasını öğütlediği daha iyi anlaşılır. Nâbî'nin oğlu, mertebesi yüksek olsa dahi eteğini öptürmekten uzak durmalıdır:

Ne kadar câhuñ olursa ‘âlî
Dâmenüñ bûseden olsun hâlî” (b. 580)

Robinson Crusoe'nun babası da Nâbî gibi, yüksek tabakanın yaşam şeklinden uzak kalınması gerektiğini düşünenlerdendir. Ona göre orta durumda kalmak, insan mutluluğuna en elverişli hâldir:

Kralların bile, büyük işler için dünyaya gelmiş olmaktan dolayı çoğunlukla acı acı yakındıklarını; bu iki durumun, Aşağılık ile Büyüklük'ün ortasında bulunmayı özlediklerini; orta durumun herkesin imrendiği bir şey olduğunu düşünürsem, böyle bir yaşayıştaki mutluluğu anlayabileceğimi; yoksulluktan da zenginlikten de korunmak için yakaran bilge kişilerin de bunun şaşmaz bir mutluluk ölçüsü olduğuna inandıklarını söyledi. (Defoe, 2021, s. 20)

Bu durumda kalındığı takdirde kişi, bütün güçlüklerden, sıkıntılardan, ezici bir yorgunluktan kurtulacağı gibi, yüksek tabakanın tüm olumsuz özelliklerinden de emin olur. Nâbî'ye göre de orta hâllilik en iyisidir. Oğlunun kullandığı eşyalarda dahi orta hâlli olması gerektiğini öğütler (Nâbî, 2017, s. 151). Bütün işlerin orta hâlli olabilmesi için ise akıl terazisinin işlemesi gerekir:

Mu‘tedil olmag için cümle umûr
Lâzım a‘mâl-i terâzû-yı şu‘ûr (b. 1115)
Beñzesün halka bisât u atuñ
İ‘tidâl üzre gerek âlâtuñ” (b. 705)

Aşağıda da görüleceği üzere Robinson'un babasına göre yüksek tabaka, kibir sahibidir (Defoe, 2021, s. 20). Yüksek tabakanın kibrinden şikâyet eden bu baba gibi Nâbî de oğluna kibirlilerden uzak durmasını öğütlemiştir. Ona göre, kibirli olmak şeytanın sıfatıdır. Bu yüzden, büyülenen kişilerle oturup konuşmasını istemez:

Gırrre olmak sıfât-ı şeytândur
Rânde-i bârgeh-i Rahmândur
İtme erbâb-ı tekebbürle suhan
Ol gürîzân mütekebbirlerden
Hem-nişîn olmak olursa nâ-çâr

18. Asırdan İki Farklı Babanın Ortak Seslenişi: Nâbî'nin *Hayriyye*'si Çerçevesinde *Robinson Crusoe* Romanına Bakmak

The Common Talk of Two Different Fathers from the 18th Century: Looking at the *Robinson Crusoe* Novel within the Framework of Nâbî's *Hayriyye*

Sen aña eyle tevâzu‘ izhâr” (b. 567-569)

Aşağıda yer alan uzun alıntıda görüleceği üzere yüksek tabaka, Robinson’un babasına göre tantanalıdır, açgözlüdür (Defoe, 2021, s.21). Orta bir yaşayış süren insanların tantanadan uzak yaşadıklarını ifade eden bu baba gibi, Nâbî de oğluna gözü tok olmayı öğütlemiştir. Ona göre, hırs sahibi olan kişi rezildir, şerefliğin özü tokgözlülüktür. Açgözlülüğten ele geçen sadece yüzü suyu dökmektir, yani onuru sarsacak kadar çok yalvarmaktır:

Sâhib-i hırs u tama‘ rüsvâdur

Kîmyâ-yı şeref istignâdur

Rızk-ı maksûm olur elbet vâsıl

Âb-ı rû dökmedür ancak hâsıl (b. 488-489)

Nâbî’ye göre zenginler hem yer içer hem de kıskançlık edip insanı çekiştirirler ve bir noksan var ise onu anlatırlar (Nâbî, 2017, s. 65). Bu yüzden onlardan da uzak kalmak en iyisidir:

Hem yiyüp hem seni zemm eylerler

Varsa noksânun anı söylerler (b. 278)

Yüksek tabakaya yakın olmak kadar, aşağı tabaka yaşayışı da Robinson’un babasına göre tehlikelidir. Nasihatlerinde, orta durumun meziyetlerini sıralarken bu hâlin aşağı tabaka yaşayışının en üstünde yer aldığını, kişinin aşağılık ile büyüklük ortasında bulunması gerektiğini belirtir. Robinson’un babasının aşağıda söylediği şeyler, Nâbî’nin yukarıda beyitlerle parça parça söylediklerinin birleştirilmiş hâli gibidir:

Yaşamının sıkıntılarının da aşağı tabakadakilerle yüksek tabakadakiler arasında bulunduğunu, en az sıkıntıya orta yaşayışta rastlanacağını, orta tabakanın hem aşağıdakiler hem de yukarıdakiler arasında göze çarpan bir sürü kötülükten uzak olduğunu; orta bir yaşayış süren insanların, hem soysuz bir yaşayıştaki tantanadan, aşırılıklardan, hem ezici yorgunluktan, darlıktan hem de güçlülere yol açan, doğru düzgün ya da yeter ölçüde yiyecek bulma sıkıntısından uzak yaşadıklarını; bütün bunların, bu iki tabakanın sürdürdüğü yaşayışın doğal bir sonucu olduğunu; orta yaşayışın, her türlü erdemi her türlü sevinci sağlayabilecek bir nitelik taşıdığını; barış ile bolluğun ılımlılığın, ölçülülüğün, erincin, sağlığın, toplum bağlarının, bütün güzel eğlencelerin, özlenen sevinçlerin orta tabaka yaşayışına bağışlanmış şeyler olduğunu; böyle bir yaşayışla insanın, kafaca ya da gövdece, büyük yükler altında ezilmeden, bir lokma ekmek uğruna köle gibi satılmadan, ruhunu esenlikten gövdesini de rahatlıktan yoksun kılan dolambaçlı olayların ağına düşmeden, dünyadan sessizce, başı bile ağrımadan gelip geçebileceğini; böylece kendini, kıskançlık duygusuyla büyük şeyler elde etmek için, gizli, yakıcı tutkularla yiyip tüketmeyeceğini, tam tersine dünyanın bütün tatlarından payını alarak hiçbir acı duymadan, mutluluk duygusu içinde, her geçen günün yaşantısıyla bu mutluluğu biraz daha anlayarak gül gibi yaşayıp gideceğini, söyledi. (Defoe, 2021, s. 21)

Robinson Crusoe'nun babası tarafından, orta bir yaşayış süren insanların yiyecek bulma sıkıntısından uzak yaşadıklarının belirtilmesi ve bunun için orta yaşayışın tercih edilmesi gerektiğinin söylenmesi, boşuna değildir. 1780'lerin sonuna dek İngiltere'de elbise ya da yiyecek çalan çocukların asıldığı, bilinen bir gerçektir (Çelik, 2014, s. 195). Baba, bir anlamda oğlunun bu duruma düşmesini istememektedir. Yaşadığı çağın koşulları onu, Nâbî gibi böyle bir öğüt vermeye iter. Nâbî de oğluna benzer doğrultuda öğütler vermiştir. Hakikatte Nâbî, çok defa oğlunu toplum içindeki çeşitli hareketlerden uzak durma, başkaları için kendisini tehlikeye atma konusunda ikaz eder. O kadar ki kendisine “bî-himmet” demelerini bile önemsemez:

Kânî' ol dagdagaya olma karîn

Nân-ı hüşk ile geçin tek ol emîn

Âdeme lâzım olan râhatdur

Ko disünler saña bî-himmetdür (b. 840-841)

Gürültü, patırtı, telaş anlamına gelen ve Robinson'un babasının yüksek tabaka için kullandığı “tantana” kelimesini çağrıştıran “dağdağa”yı kullanan Nâbî, oğlunun kanaatkâr olmasını, gürültüye patırtıya yaklaşmamasını, önemli olanın onun tehlikelerden uzak yani emniyette olması gerektiğini vurgulamıştır. Yukarıda görüldüğü gibi, benzer şeyleri Robinson'un babası da dile getirmiştir.

Nâbî, “aşağılık” kavramı söz konusu olduğunda ise cahilleri hatırlar: “Câhilin belli başlı özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür: Dünyadan habersizdir, kör gibidir; yüksek makamlara gelse bile o aşağılık bir varlıktır” (Kaplan, 2012, s. 36). Cahiller, âlimlere nispetle eşektir, belki eşekten daha aşağıdır. Nâbî'ye göre, “aşağılık” denen kavramı davet eden cahillikten başka bir şey değildir (Nâbî, 2017, ss. 71-73). Oğluna açgözlü ve aşağılık olmamasını öğütler. Aşağılıklara karşı ise siper olarak yüze gülme kullanılmalıdır (Nâbî, 2017, s. 127).

Cühelâ 'âlîme nisbet hardur

Belki hardan da bile bedterdür

Kandedür bî-haber ü kande habîr

Mütesâvî degül a'mâ vü basîr

Ne kadar bulsa da ferr ü şevket

Câhile câh ile gelmez rif'at

Cehldür mâye-i şerm ü haclet

18. Asırdan İki Farklı Babanın Ortak Seslenişi: Nâbî'nin *Hayriyye*'si Çerçevesinde *Robinson Crusoe* Romanına Bakmak

The Common Talk of Two Different Fathers from the 18th Century: Looking at the *Robinson Crusoe* Novel within the Framework of Nâbî's *Hayriyye*

Cehldür mûris-zill ü nahbet (b. 305-308)

Çeşmüni hâtıruñı eyle ganî

Kerem it olma gedâ-çeşm ü denî (b. 511)

Bî-sebeb halk ile gavgâ itme

Terk-i bârû-yı müdârâ itme (b. 601)

Cahillerin dışında riyakârlar da aşağılık denen sınıftandır. Riyakâr olanlar fenalıkları yağmalamaktan başka sonuç elde edemezler (Nâbî, 2017, s. 131).

Hem riyâ meclise hem siklet olur

Ecri garet-zede-i âfet olur (b. 625)

Oğlunun, başıboş dolaşma isteğini bir türlü anlayamayan Robinson Crusoe'nun babası ise onun tutmak istediği yolu, birtakım işlere girişerek zengin olmak isteyen insanların izlediği yola benzetir. Bunu yapmaması gerektiğini söyler:

Böyle bir şeyin ya hiçbir çıkar yolu olmayan umutsuz kimselere ya da herkesçe tutulan yol dışında, birtakım işlere girişerek yükselmek, zengin olmak, ün kazanmak için yabancı ülkelerde serüven arayan, alın yazısı ardında sürüklenen kimselere yaraşabileceğini; benim durumumun bambaşka olduğunu, gerçekte bu iki durumun ortasında bulunduğumu; aşağı tabaka yaşayışının en üstünde yer alan bu orta durumun, kendi uzun deneyimlerine göre, insan mutluluğuna en elverişli bütün güçlüklerden, gövdece çekilecek sıkıntılardan, ezici yorgunluktan, yüksek tabakanın kibrinden, tantanasından, açgözlülüğünden uzak bir durum olduğunu, kıskançlık da uyandırmayacağını söyledi. (Defoe, 2021, s. 20)

Nâbî de oğluna aynı doğrultuda öğütler verir. Eğer oğlu idareciliğe heves ederse ve orta hâlli bir insan olmazsa onu hem şehirliler hem de diğer beldelerin idarecileri kıskanacaklardır (Nâbî, 2017, s. 157).

Hem vilâyetlü ider reşk ü hased

Hem düşer kasduña hükkâm-ı beled (b. 747)

Oğluna, paraya çok önem vermemesi gerektiğini söyleyen Nâbî'nin, olumsuz bir örnek olarak dile getirdiği tip ise taşralıdır. "Taşra", o dönemde İstanbul dışındaki her yer anlamında kullanılsa da Mahmut Kaplan'a göre, Nâbî'nin yaşamış olduğu devirde, şehir hayatı çoktan teşekkül etmiş olduğundan o, eserinde "taşra, taşralı" derken daha çok şehir ve şehirliyi kasteder. Taşralı için ilim, irfan ve insanlık değil, geçerli olan paradır (Kaplan, 2012, s. 35). Nâbî'ye göre para, yenilebilen bir şey değildir, sadece rızkı aramada bir vasıta. Sonuç olarak yenilecek tek şey, Allah'ın yarattığı nimettir (Nâbî, 2017, s. 109).

Akçedür taşranuñ ancak hüneri

Hakk olınmış hünerüñ sanki yiri (b.415)

Akçe me'kûl degül âletdür

Yine âhir yinecek ni'metdür (b. 506)

Robinson Crusoe'nun babasının ise oğlunun daha da varlıklı biri olma isteğine bir diyeceği yoktur. Ancak onun karşı çıktığı, oğlunun çıkar yolu olmayan kimselere has bir yoldan gitmek istemesidir. Bu noktada, herkesçe tutulan yolun dışına çıkmak ve bu yolla zengin olmaya çalışmak, doğru bir şey değildir. Babaya göre, oğlunun iş hayatına kolayca atılmak dururken böyle bir yolu seçmesi anlamsızdır. Ancak Robinson'un amacı, esasen çok para kazanmaktır. Bu serüvene bunun için çıktığını şöyle itiraf eder: “Beni ilkin babamın evinden uzaklara sürükleyerek çok para kazanmak gibi yırtıcı, kaba bir düşünce ardında koşturan, gözümü karartarak bütün güzel öğütleri, babamın yalvarmalarını, buyruklarını hiçe saydıran o uğursuz etki ...” (Defoe, 2021, s. 33). Babaya göre, para kazanmak için yabancı ülkelerde serüven aramak, ancak alın yazısı ardında sürüklenen, iradesini kullanmayan kimselere yaraşır. Eserde ilginç bir şekilde ebeveynler arasındaki tartışmanın konusu, aileye karşı vazifeler yahut din değildir: “Gitmesinin mi yoksa kalmasının mı maddi açıdan yeğ olduğudur; iki taraf için de ekonomik argüman ilk sırada gelir. Ve elbette Crusoe fiilen ‘ilk günah’ sayesinde kazanır ve babasından daha zengin olur (Watt, 2022, s. 74). Babaya göre, Robinson'un durumu bambaşkadır. O, farklıdır. Başka bir insandır. Bulunduğu yeri iyi bilmelidir. Nâbî de eserinde oğluna, bir anlamda “Sen başkasın” demektedir: “Sen âlim bir ailenin çocuğusun. Sende kötü huylardan eser yoktur. Bende olan bütün özellikler, güzellikler sende de vardır. Sende edep ve görgü yaratılıştandır. Babanın nefesi evlat üzerinde etkilidir. Kulağına küpe olsun diye gönül madeninden çıkardığım incileri nazım ipliğine dizdim” (Nâbî, 2019, s. 2).

İy çerâg-ı tarab-efrûz-ı emel

Hibe-i Hazret-i Hak 'azze ve cell

Hamdû li'llâh nesebüñ 'âlîdür

'İlm ile cedd ü ebüñ 'âlîdür

Gerçi bâlâsı bilinmez ammâ

Bilinen mertebedür hep 'ulemâ

Lîk yokdur eb ü cedden saña sûd

Kendüñ it mertebe-i fazla su'ûd

Aslı memdûhsın iy sun'-ı Hudâ

18. Asırdan İki Farklı Babanın Ortak Seslenişi: Nâbî'nin *Hayriyye*'si Çerçevesinde *Robinson Crusoe* Romanına Bakmak

The Common Talk of Two Different Fathers from the 18th Century: Looking at the *Robinson Crusoe* Novel within the Framework of Nâbî's *Hayriyye*

Asl olan eylemez elbet de hatâ

Her ne var cevher-i zâtî bende

Cümle mevcûd u müheyâ sende (b.83-87)

Nâbî, böylelikle çocuğun yetiştirilmesinde soyun önemini ele alırken ailenin bulunduğu sosyal çevre ve konumun önemini de vurgulamış olur (Aytaş ve Karakuş Aktan, 2012, s. 543). Robinson'un babasına göre sıkıntı denen şey, sadece aşağı tabaka ile yüksek tabakaya mahsus bir şeydir. En az sıkıntı, orta tabakada görülür. Nâbî için de böyledir. Sıkıntı, paşalar arasında dahi görülebilir. O; parasız, sıkıntı içinde olan paşaları da “nakd-ı keder” kelimesiyle yaptığı kelime oyunuyla alaya alır:

Hâtırı nakd-ı kederle mâlî

Kîsesi genc-i 'ademden 'hâlî (b. 1187)

Sıkıntı, yüksek tabakada görüldüğü gibi, aşağı tabakada da görülebilir. Nice ikbali ile aşağılık olmuş kişiler vardır. Bunlar, kendi felaketlerinin ayakları altına düşmüşlerdir (Nâbî, 2017, s. 65).

Nice üftâde-i devlet vardır

Nice pâ-mâl-i felâket vardır (b. 272)

Robinson Crusoe'nun babası, orta tabakanın emniyetli bir yer olduğunu anlatırken göze çarpan bir sürü kötülüğün, aşağıdakiler ile yukarıdakilere mahsus olduğunu, oğlu orta tabakada kalırsa hâliyle, bu kötülüklerden uzak kalacağını belirtir. Nâbî ise oğluna -bir Müslüman olarak tüm kötülüklerden uzak durulamayacağını, dünyada sıkıntı ve kötülüklerle imtihan olunacağını bilincinde olmakla birlikte- başına böyle bir şey gelirse emniyetsiz olan yüksek tabakaya müracaat etmemesini, bunun yerine Allah'a dayanmasını öğütler. Şikâyet için padişah (devlet veya idareci) kapısına varmamasını, kendisine kötülük yapanı Allah'a havale etmesini söyler. Aynı zamanda, idareci olmamasını da öğütler:

Varma şekvâ ile bâb-ı şâha

Saña cevr ideni sal Allâh'a

Sende zâhir olıcak 'acz ü fütûr

İntikâmuñ komaz Allâh-ı gayûr

Dest-ber-sîne-ver ü dervîş ol

Yüri var bî-gam u bî-teşvîş ol (b. 555-557)

Kendüñe ‘ucbı tasavvur itme

Kâdir oldıkça tasaddur itme (b. 582)

Görkem, gürültü patırtı, anlamına gelen “tantana” kelimesini özellikle yüksek tabakayı anlatırken kullanan Robinson Crusoe’nun babası gibi, Nâbî de eserinde bu kelimeyi paşaları anlatırken kullanmıştır:

Baglama tantana-i tabla gönül

Dûrdan hoş gelür âvâz-ı dühül (b. 1135)

Robinson Crusoe’nun babası, oğlunu biraz daha tembihleme ihtiyacı duyar ve ona şunları söyler:

Sonra beni, ağırbaşlı, sevgi dolu bir yolda daha da sıkıştırarak çocukluk etmememi, içinde bulunduğum yaşayışın özelliği ile durumu gereği gibi karşılayabileceğim sıkıntılara kendimi atmamamı; ekmeğimi aramak zorunda olmadığımı; benim için birçok şey yapabileceğini, az önce öğütlediği yaşayışa uygun bir biçimde başlayabilmem için, elinden geleni esirgemeyeceğini; bütün bunlardan sonra da mutluluğa rahata erişemezsem, bunda ancak alın yazımın ya da kendi yanlış davranışlarımın payı olacağını, kendisinin sorumlu sayılmayacağını; bana kötülüğü dokunacak şeylere karşı beni uyarmakla görevini yapmış olduğunu; kısacası, sözünü dinler de evde kalırsam, benim için çok iyi şeyler yapacağını, yabancı ülkelere gidiş kararımı olumlu karşılayarak ya da destekleyerek sonradan başıma gelecek uğursuzluktan sorumlu olmak istemediğini söyledi. (Defoe, 2021, ss. 21-22)

Oğlunun yabancı ülkelere gitmemesi için çırpınan, orada başına uğursuzluklar geleceğini söyleyen Robinson’un babasının yanında, Nâbî’nin durumu ise şu şekildedir: Nâbî, her ne kadar oğlunun diğer ülkelere gidip bir serüven yaşamasını söylemeyerek onun evde kalmasını arzulasa da satır aralarında diğer ülkelerin güzelliğinden bahsetmiştir. Çünkü Gerileme Dönemi’ne giren Osmanlı Devleti’nin hâli, Nâbî’nin anlattıklarından anlaşıldığı kadarıyla, 18. asrın başında pek de iç açıcı değildir. Ülkedeki olumsuzlukları tek tek sıraladıktan sonra “Hiçbir ülkede böyle bir şey yok” diyen Nâbî, hırsızlık ve yağmanın bu memlekete özgü olduğunu vurgular:

Buna beñzer dahı çok cevri ü sitem

Çâk olur yazsa giribân-ı kâlem

Hîç bir milke degüldür mahsûs

Bundadır cümle bu târâc u lüsûs

Özbek ü Hind ü Nasâra vü ‘Acem

Biri milkinde komaz gerd-i sitem

18. Asırdan İki Farklı Babanın Ortak Seslenişi: Nâbî'nin *Hayriyye*'si Çerçevesinde *Robinson Crusoe* Romanına Bakmak

The Common Talk of Two Different Fathers from the 18th Century: Looking at the *Robinson Crusoe* Novel within the Framework of Nâbî's *Hayriyye*

Hep bizüm milkdedür zulm ü şürûr

Eylesün def' Hudâvend (ü) Gayûr (b. 1208-1211)

Şair ve edipler, nasihat kitaplarının pek çok yerinde okuyucularına; “sözlerimi dinle”, “söylediklerime kulak ver”, “sözlerimi kendine şiar eyle”, “bu dediklerim kulağına küpe olsun” gibi ifadelerle seslenerek dinleyicilerinden bu sözleri tatbik etmelerini isterler (Sönmez, 2021, s. 112). Nâbî de Robinson'un babasının yukarıda sözünün dinlenmesini istemesinde olduğu gibi, oğluna tesir etmek ister. Söylediklerinin oğlunun kulağına küpe olmasını arzular:

Lîk o ma'nâyâ ki enfâs-ı peder

İder evlâdına te'sîr-i diger

İtmek için saña âvîze-i gûş

Olmag için saña sermâye-i hûş (b. 93-94)

Düşme ol kaydlara diñle beni

Saklasun Hazret-i Allâh seni (b. 662)

Nâbî, oğluna “Allah seni korusun” diye dua ederek eserinde hayır duanın gerekliliğine dair bir bahis açarken Robinson'un babası ise kendisinin, öğüt vermek suretiyle sorumluluğunu yerini getirdiğini, eğer nasihatlerine uymazsa Tanrı'nın onu cezalandıracağını söyleyerek bir anlamda tehditte bulunur:

... ama bu çılgınca adımı atarsam, Tanrı'nın benden bağış esirgeyeceğini söylemek zorunda olduğumu, ilerde hiç kimsenin bana yardım elini uzatamayacağı bir zamanda, kendisinin bu öğütlerini anımsayarak yakınacağı söyleyerek sözlerini bitirdi. Konuşmasının bu son bölümünde geleceği olduğu gibi yansıtan bir nitelik gördüm; ama bunun böyle olduğunu belki kendisi bile bilmiyordu. Bu sözleri söylerken, özellikle ölen ağabeyimden söz ederken gözlerinden boşanan yaşların yüzünden aşağı süzülüğünü gördüm. Öğütlerini bir gün anımsayarak yakınacağı, hiç kimsenin bana yardım elini uzatamayacağını söylerken öyle uygulandı ki sözlerini kesmek zorunda kaldı, yüreğinin çok dolu olduğunu, daha fazla konuşmaya gücü kalmadığını söyleyerek sustu. (Defoe, 2021, s. 22)

Baba, oğluna sözlerini dinlemezse Tanrı'nın kendisinden bağışı/lütfu esirgeyeceğini söyler. Nâbî de benzer bir şekilde oğlunun Allah'ı kızdırmaması gerektiğini söylemiştir:

Olmayup Hakk'a vü halka magdûb

Seni Allâh ide mahbûb-ı kulûb (b. 1607)

Bunun dışında Robinson'un babası, orta tabaka yaşayışından bahsederken barış ile bolluğun, ılımlılığın, ölçülülüğün, erincin, sağlığın, toplum bağlarının, bütün güzel eğlencelerin, özlenen sevinçlerin yalnız orta yaşayıştaki insanlara “bağışlanmış/lütfedilmiş” şeyler olduğunu da

belirtir. Yani edilgen bir fiil kullanarak tüm bunların arkasında bir kudret olduğunu ima eder. Nâbî de kulun, Allah'a muhtaç olduğunu, onun Allah'ın başışına/lütfuna bağlanıp kaldığını ifade etmiştir:

O da muhtâc-ı 'atâ-yı Hak'dur
 Beste-i mevhibe-i mutlakdur
 'Âcizüñ lutf idecek hâli mi var
 Safâ bahş eyleyecek mâlı mı var
 Lutf-ı Hak herkese bî-minnetdür
 Dest hemân arada bir âletdür” (b. 494-496)

Robinson Crusoe, annesinin ve babasının tüm nasihatlerine rağmen, artık on sekiz yaşında olduğunu da göz önüne alarak bir işe başlamak istemediğini, bunun yerine dışarıya gitmeyi arzuladığını dile getirmeye devam eder. Annesinin bu hususta kendisine yardım etmesini talep eder. Ancak anne, baba ile oğul arasında aracı olmayı reddederek babasının istemediği bir şeyi kendisinin de isteyemeyeceğini belirtir. Bu sözleri babaya iletmeyeceğini söylese de anne, eşine tüm sözleri aktarır. Babanın evden ayrılmak isteyen oğul için söyledikleri ise şu şekildedir: “Bu çocuk evde kalsaydı, mutlu olabilirdi; ama başını alır giderse şimdiye dek eşi görülmemiş kurtulmaz bir düşkün olacak, böyle bir şeye nasıl evet diyebilirim?” (Defoe, 2021, s. 23). Bu cümleleri kuran babanın, “ev”i ne kadar önemseydiği, oğlunu herhangi bir okula göndermeyip kendi evinde yetiştirmesinden de anlaşılabilir. Robinson Crusoe, tüm bu hareket ve tavırlara rağmen, tembihlerin üzerinden daha bir yıl geçmeden, Tanrı'nın kutsamasını dilemeksizin ve babasının hayır duasını almaksızın başını alıp evden kaçır. Tanrı'ya ihtiyacı yokmuş gibi bir tavır sergiler. Zaten daha sonra, yirmi beş yıl boyunca insan sesi duymadan yaşadığı o ıssız adadaki on beşinci yılında, Tanrı'nın varlığına dair güvenini tümünden kaybeder.

Nâbî'de de evde oturmayı, ilim ve ibadetle uğraşır etliye sütlüye karışmamayı tavsiye eden ferdî bir saadetin arzulandığı göze çarpar (Samsakçı, 2008, s. 1375). Kişinin Robinson'un istediği şekilde, rüzgâr gibi her yere girip çıkması, güneş gibi her kapıyı dolaşması ise Nâbî'ye göre doğru değildir:

Bâd-veş eyleme her bezme şitâb
 Mihr-veş eyleme devr-i ebvâb” (b. 603)

Ona göre, Allah'ın verdiği ile yetinip evin köşesinde rahat yaşamak kadar güzel bir şey yoktur (Nâbî, 2017, s. 109). Oğlu, evinden dışarı çıkmazsa, evinin bir zaviyesinde yalnız kalırsa burası

18. Asırdan İki Farklı Babanın Ortak Seslenişi: Nâbî'nin *Hayriyye*'si Çerçevesinde *Robinson Crusoe* Romanına Bakmak

The Common Talk of Two Different Fathers from the 18th Century: Looking at the *Robinson Crusoe* Novel within the Framework of Nâbî's *Hayriyye*

kendisi için bir cennete dönüşebilir. İdarecilere bağımlı olmaktansa gerekirse aylarca evin kapısından dışarı çıkmamak daha iyidir. Bu yüzden, oğluna kendi huzurlu evinden dışarıya meyli olmamasını öğütler. Kapının dışından haberi olmasa da olur (Nâbî, 2017, s. 169). Hasılı, mecbur kalmadıkça evinden çıkmamalıdır:

Da‘vete gitmeyesin bî-‘izzet
Hâneden çıkmayasın bî-ragbet (b. 1651)

Künc-i kâşâne râhat hoşdur
Dâde-i Hakla kanâ‘at hoşdur (b. 501)

Hâneden çıkma ki oldur cennet
Kûşe-i hâne genc-i ‘uzlet (b. 604)

Çıkma aylarca der-i hâneñden
Taşra meyl eyleme kâşânenen

Al kitâbuñ ele sedd eyle derüñ
Olmasun hâric-i derden haberüñ (b. 833-834)

Anne ve babası, Robinson’u evden ayrılmaması için ikna etmeye çalışmıştır. Ancak o, evinden ayrılacak ve ileride “Tanrı’nın bile terki diyar eylediği adasını bir cennete” (Watt, 2022, s. 101) dönüştürecektir. Robinson için ailesinin evi bir cennet değildir, bunun yerine tek başına yaşadığı ve sahibi olduğunu düşündüğü ada, onun cenneti olmuştur.

Sonuç

Toplumsal tabakalaşma ve sınıf kavramlarının 18. asırda da var olduğunu gösteren bu iki eserden hareketle, orta hâlli insanın özellikleri şöyle sıralanabilir: O, alt/aşağı tabakadan ve üst /yüksek katmandan olan insanlardan farklıdır/başkadır. Bu yüzden, her ikisinden de uzak durur. Bilhassa kibirlilere yaklaşmaz. Gözü tok olur. İdareciliğe heves etmez. Görkem, gürültü, patırtı ve tantanadan uzak durur. Kendisini tehlikeye atmaz.

Nâbî, oğluna nasihatlerini içeren *Hayriyye*’yi yazdığında Ebulhayr yedi yaşındadır. Daniel Defoe’nun romanındaki babanın nasihat ettiği ve muhatap aldığı oğul ise on sekizindedir. Her ne kadar kendisi için yazılmış olsa da yedi yaşındaki Ebulhayr’ın o tarihte, yaşı itibarıyla mesneviyi okuma ihtimali düşüktür. Okusa bile anlama ve tatbik etme durumu, eserin yazıldığı tarih için pek söz konusu değildir. Bu anlamda, Nâbî’nin eserinde esas hitap

ettiği kişinin oğlu olmadığı, onun şahsında o dönemin gençliğine öğüt verdiği gerçeği bir daha ortaya çıkar.

Hayriyye, bir mesnevi olduğundan ve tek taraflı yazıldığından, muhatabın bu nasihatler karşısındaki tavrı da bilinmemektedir. Hâlbuki Daniel Defoe'nun eseri, bir romandır ve bu türün gerektirdiği şekilde, anlatıcı sayesinde diğer kişilerin düşüncelerinden de haberdar olunabilmektedir. Romanın anlatıcısı, aynı zamanda eserin başkışı de olan Robinson Crusoe'dur ve o, babasının kendisine ettiği nasihatleri aktarmak suretiyle okuyucuyu bunlardan haberdar eder. Roman türünün bu özelliği sayesinde okuyucu, oğulun bu nasihatleri tutup tutmama noktasında nasıl davrandığına şahit olabilmektedir. Ancak, aynı durum *Hayriyye*'de söz konusu değildir. Tek kişinin konuştuğu eserden, oğulun nasihatler karşısındaki tavrı anlaşılacağı gibi, zaten Ebulhayr'ın yaşı münasebetiyle okuyucu böyle bir beklenti içine de girmemektedir. Bu anlamda, her iki eserde babaların oğullarına öğütleri söz konusu olsa da sadece *Robinson Crusoe*'da, okuyucu olan biteni görebilmektedir. Dolayısıyla baba-çocuk çatışması denen şey, *Robinson Crusoe* adlı eserde görülürken *Hayriyye*'de görülememektedir.

Kaynakça

18. Asırdan İki Farklı Babanın Ortak Seslenişi: Nâbî'nin Hayriyye'si Çerçevesinde *Robinson Crusoe* Romanına Bakmak

The Common Talk of Two Different Fathers from the 18th Century: Looking at the *Robinson Crusoe* Novel within the Framework of Nâbî's *Hayriyye*

Aytaş, G. ve Karakuş Aktan, E. N. (2012). Çocuk edebiyatı ve eğitimi açısından Hayriyye. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(2), 537-555.

Barkçin, S. Ş. (2022). Bu zamanda inanmak. <https://www.youtube.com/watch?v=W0faLHKcZus>.

Çelik, T. (2014). Türkiye'de çocuk olmanın tarihi: Doğan Kardeş dergisi. Hasan Ersel (Ed.), *Kazım Taşkent, Yapı Kredi ve Kültür Sanat* (ss. 193-232). Yapı Kredi Yayınları.

Defoe, D. (2021). *Robinson Crusoe* (çev. Akşit Göktürk). Yapı Kredi Yayınları.

Dural, H. F. (2020). Hayriyye-i Nâbî üzerine yapılan çalışmalar. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1, 129-160.

Güven, D. Ç. (2018). Robinsonade romanlarında ütopya, distopya, mahşer metaforları ve çocuk edebiyatı- Robinson Crusoe, Mercan Adası ve Sineklerin Tanrısı. *Folklor /Edebiyat*, 24(95), 135-153.

Kaplan, M. (1961). Nâbî ve orta insan tipi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 11, 25-44.

Kaplan, M. (2009). Hayriye-i Nâbî'nin yankıları ve Hayriyye aynasında Osmanlı Devleti. Ali Bakkal (Ed.), *Şair Nâbî Sempozyumu*, (ss. 286-300). Şanlıurfa Belediyesi Yayınları.

Kaplan, M. (2012). Hayriyye-i Nâbî'de tipler. *Millî Folklor*, 24(95), 31-44.

Kaplan, M. (2019). Giriş içinde *Hayriyye*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Kurnaz, C. (2009). Nâbî'de belge/ sel redifler. Ali Bakkal (Ed.), *Şair Nâbî Sempozyumu*, (ss. 64-69). Şanlıurfa Belediyesi Yayınları.

Nâbî. (2017). *Hayriyye*. İskender Pala (Yay. Haz.), Kapı Yayınları.

Nâbî. (2019). *Hayriyye*. Mahmut Kaplan (Yay. Haz), Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Özel, M. (2020). *Roman diliyle iktisat*. Küre Yayınları.

Samsakçı, M. (2008). Hayriye ve Haluk'un Defteri şairlerinin oğullarına nasihatnameleri ve aradaki zihniyet farklılaşması. Zeki Dilek, Mustafa Akbulut, Zeki Cemil Arda, Zeynep Bağlan Özer, Reşide Gürses, Banu Karababa Taşkın (Ed.), 38. *Uluslararası İcanas Sempozyumu Bildirileri* (ss. 1365-1382). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

Sönmez, F. (2021). Hayriyye ve Lutfiyye tesirinde yazılmış bir mesnevi: Kilisli Hâmî'nin Nasihat-nâme'si. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 4(1), 104-121.

Watt, I. (2016). *Modern bireyciliğin mitleri*. (çev. Mehmet Doğan). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Watt, I. (2022). *Romanın yükselişi*. (çev. Ferit Burak Aydar). Metis Yayınları.